

نقش عوامل سیاسی در تعیین بودجه دفاعی با توجه به نقش تعاملی عوامل اقتصادی و سیاست‌های اتخاذی دولت مستقر در ج.ا.ایران

مهدی ریاضی^۱

اصغر صالح اصفهانی^۲

حمیدرضا تابش^{۳*}

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۱۰

تاریخ ارسال: ۱۴۰۲/۰۵/۰۹

چکیده

هدف پژوهش حاضر تعیین نقش عوامل سیاسی بر بودجه دفاعی با توجه به نقش تعاملی عوامل اقتصادی و سیاست‌های اتخاذی دولت مستقر در ج.ا.ایران می‌باشد. این پژوهش در زمره پژوهش‌های ترکیبی و از نوع اکتشافی بوده که در دو مرحله کیفی و کمی اجرا می‌گردد. جامعه آماری این تحقیق شامل کلیه مدیران و کارشناسان فعال در حوزه اقتصادی و دفاعی می‌باشد. ابتدا نمونه تحقیق از نوع روش نمونه‌گیری غیر تصادفی از نوع گزینشی انتخاب شد و در این بخش حدود ۱۷ نفر از خبرگان شرکت کردند. در مرحله دوم روش نمونه‌گیری خوشه‌ای و در دسترس استفاده شد که در حدود ۳۸۵ نفر به‌عنوان نمونه آماری در نظر گرفته و در کل ۳۲۰ پرسشنامه گردآوری شد.

نتایج نشان داد که عوامل سیاسی بر بودجه دفاعی ج.ا.ایران با توجه به سیاست‌های اتخاذی دولت مستقر در سطح خطای کمتر از ۱ درصد معنادار می‌باشد و شدت تأثیر عوامل سیاسی بر بودجه دفاعی ج.ا.ایران با توجه به سیاست‌های اتخاذی دولت مستقر برابر با ۰/۳۳۳ است. همچنین عوامل اقتصادی بر بودجه دفاعی ج.ا.ایران با توجه به سیاست‌های اتخاذی دولت مستقر در سطح خطای کمتر از ۱ درصد معنادار می‌باشد و شدت تأثیر عوامل اقتصادی بر بودجه دفاعی ج.ا.ایران با توجه به سیاست‌های اتخاذی دولت مستقر برابر با ۰/۵۳۸ است. درنهایت، عوامل سیاسی بر بودجه دفاعی با نقش تعاملی عوامل اقتصادی در ج.ا.ایران با توجه به سیاست‌های اتخاذی دولت مستقر در سطح خطای کمتر از ۱ درصد معنادار نمی‌باشد، بنابراین این رابطه تعاملی مورد تأیید نمی‌باشد.

واژگان کلیدی: عوامل سیاسی، بودجه دفاعی، عوامل اقتصادی، سیاست‌های اتخاذی دولت، نقش تعاملی.

^۱ دکترای مدیریت تولید و عملیات، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی(ره)، تهران، ایران.

(kolahdoz93@gmail.com)

^۲ دانشیار گروه مدیریت راهبردی، دانشکده مدیریت راهبردی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران. (saleh.a110@gmail.com)

^۳ کارشناسی ارشد حسابداری، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی(ره)، تهران، ایران. نویسنده مسئول.

(hamidrezatabesh123@gmail.com)

مقدمه

حضور نیروهای مسلح حرفه‌ای، مؤثر و کارا در یک کشور که قادر به حفظ آن کشور و مردمان آن در برابر تهدیدهای داخلی و خارجی است، نیازمند مدیریت مالی محکم و استوار در زمینه دفاع است. نیروهای مسلح جهت نیل به اهداف خود به منابع مالی پایدار نیاز دارند و بدون تردید بودجه یکی از مهم‌ترین عوامل مورد توجه در این زمینه است که چنانچه به‌درستی پیش‌بینی و تخصیص یابد باعث پیشرفت و موفقیت سازمان‌های دفاعی و امنیتی خواهد شد (دشتبانی و ابراهیمی، ۱۳۹۸). بودجه‌بندی، ابزاری کارآمد برای مدیریت صحیح منابع محدود به شمار می‌آید. بنابراین، آگاهی مدیران و تصمیم‌گیرندگان از شیوه‌های نوین بودجه‌بندی و عوامل مؤثر بر بودجه ضمن اینکه به استفاده عقلایی از منابع و تخصیص بهینه آن منجر می‌شود، بستر مناسبی برای رشد بهره‌وری در سازمان فراهم می‌سازد و علاوه بر ارتقاء کارایی و اثربخشی، از اسراف و هدر رفتن منابع کمیاب عمومی جلوگیری نموده و توزیع عادلانه و مطلوب منابع ملی در تمامی بخش‌ها را به دنبال خواهد داشت (لطفی جلال‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۵). بنابراین، حفظ توان نظامی نیروهای مسلح و ارتقای کارآمدی آن یک امر ضروری در نظامی اسلامی است که مستلزم تخصیص منابع و امکانات لازم و مدیریت مناسب بر این منابع است که بودجه نقش مهمی در این راستا ایفا می‌کند. طی سال‌های اخیر فشارهای فزاینده‌ای در زمینه نظارت مالی بر سازمان‌های دولتی در تمام کشورهای جهان به چشم می‌خورد. این فشارها ناشی از محدودیت منابع، افزایش حساسیت‌های جامعه و گرایش سیاستمداران در جلب رضایت مردم به‌منظور ارائه عملکرد مثبت در جهت کسب مقبولیت، مشروعیت و پاسخگویی در راستای بهبود مدیریت بر منابع مالی بوده است (حسن‌آبادی و نجار صراف، ۱۳۸۷).

بودجه دفاعی را نباید تنها از دید اثرات اقتصادی آن ارزیابی کرد بلکه به پیامدهای سیاسی نیز باید توجه داشته درحالی‌که با اطمینان می‌توان گفت که سطح مخارج دفاعی به عوامل اقتصادی بستگی دارد اما مشاهده صرف فرایند بودجه‌ای از دید اقتصادی، سبب نادیده گرفتن محدودیت‌هایی می‌شود که مسائل داخلی بر تصمیم‌گیرندگان دفاعی وضع می‌کند. از این‌رو، عوامل سیاسی، مجموعه دیگری از متغیرهایی است که برای توضیح عوامل تعیین‌کننده بودجه دفاعی استفاده می‌شود (بالا^۱، ۲۰۰۰).

متغیرهای سیاسی از قبیل ساختار دولت دموکراسی (دو/چندحزبی، سلطنتی و دیکتاتوری نظامی) یا ایدئولوژی حکمرانی نخبگان (سوسیالیست، محافظه‌کار، لیبرال، کمونیست و غیره) نیز احتمالاً از عوامل مهم تعیین‌کننده بودجه دفاعی است. در واقع، برخی از پژوهش‌های نظری بر اهمیت شناسایی ویژگی‌های خاص هر دموکراسی تأکید کرده‌اند. پیش‌بینی پرسون و همکاران^۲ (۲۰۰۰) حاکی از این است که در دموکراسی‌های ریاست جمهوری با سیستم انتخاب جمعی، کالاهای عمومی کم‌تر ارائه می‌شوند از این‌رو، چنین فرض می‌شود که بین دموکراسی‌های ریاست جمهوری و مخارج نظامی، رابطه منفی وجود دارد. با این حال، توجه شود که مخارج

¹ Balla

² Persson et al

نظامی نمی‌تواند یک کالای عمومی برای مردم باشد اما برای طبقه حاکم یک کالای خصوصی است (بیزلی و پرسون^۱، ۲۰۱۰).

عوامل اقتصادی و سیاسی متفاوتی می‌توانند بر تقاضای هزینه دفاعی تأثیرگذار باشند. در کشورهای دارای درآمد نفتی، یکی از عوامل اقتصادی مؤثر بر هزینه دفاعی می‌تواند اندازه درآمدهای نفتی باشد که به‌عنوان منبع مالی برای هزینه نظامی در این کشورها به شمار می‌رود. همچنین، نوع رژیم حاکم بر یک کشور می‌تواند از عوامل اصلی تعیین‌کننده مخارج دفاعی در آن کشور قلمداد شود. موجی از پژوهش‌ها به‌منظور توضیح بودجه نظامی بر سه متغیر تمرکز کرده‌اند: متغیرهای اقتصادی - اجتماعی، استراتژیک و سیاسی (دان و پرلو-فریمن، ۲۰۰۳؛ دان و همکاران، ۲۰۰۸؛ گادیا و همکاران^۲، ۲۰۰۴؛ یلدریم و سزجین^۳، ۲۰۰۵؛ نیکولاس^۴، ۲۰۰۸). شیخ و همکاران (۲۰۱۷)؛ دادلی و همکاران^۵ (۲۰۱۸)؛ گراسیا و همکاران (۲۰۱۸) بیان کردند که اثر جهانی هزینه‌های نظامی و رشد اقتصادی را بررسی و تحلیل نمودند. دسلی و گکولکوستیکا (۲۰۲۰) بیان کردند که اثر جهانی هزینه‌های نظامی بر رشد اقتصادی بخاطر جنگ سرد منفی می‌باشد. روش شناسی‌های به کار رفته در این پژوهش‌ها متفاوت است. از این‌رو، برای مثال، دان و پرلو-فریمن^۶ (۲۰۰۳) از تحلیل داده ترکیبی ایستا و پویا، دان و پرلو-فریمن (۲۰۰۳) از داده‌های بین‌کشورها، دان و همکاران (۲۰۰۸) از رگرسیون داده‌های ترکیبی و کالبر و هوفلر^۷ (۲۰۰۷) از تحلیل رگرسیون داده‌های تلفیقی استفاده می‌کنند.

هر چند نتایج این پژوهش‌ها تا حد زیادی مشابه است اما تعدادی از اختلافات ارزش بیان کردن را دارد. با توجه به این‌که در تمامی کشورها و همچنین ج.ا. ایران، مخارج دفاعی نیروهای مسلح عمدتاً از محل بودجه مصوب آن‌ها تأمین می‌شود، بررسی عوامل مؤثر بر بودجه دفاعی به‌منظور شناخت دقیق عوامل تعیین‌کننده آن و تبیین این موضوع که چرا چنین حجم قابل‌ملاحظه‌ای از منابع محدود ملی به بخش دفاع اختصاص داده می‌شود، ضروری است. با بررسی مطالعات انجام شده، مشخص می‌شود یکی از خلأهای تحقیقاتی موجود در زمینه هزینه نظامی و بودجه دفاعی در ایران، استفاده از متغیرهای کلان اقتصادی هم‌زمان با متغیرهای سیاسی و بررسی تأثیر آن‌ها بر میزان بودجه دفاعی با استفاده از روش‌های تحلیل کاربردی است. بروز بحران‌های پولی و مالی و نوسانات اقتصادی پیش‌بینی‌نشده، تغییرات سیاسی و بروز تحولات استراتژیک مانند جنگ و مناقشات منطقه‌ای عواملی هستند که می‌توانند بر عملکرد بودجه‌ای کشور در بخش نظامی تأثیرگذار باشند. در این راستا با تمرکز بر سیاست‌های دولت مستقر و همچنین موانعی که بر سر اقتصاد کشور اعم از تحریم‌های ناجوانمردانه، وجود بیماری کرونا و لایحه‌های پول‌شویی که وجود دارد تصمیم بر آن گرفته شد که هدف اصلی پژوهش

¹ Besley & Persson

² Gadea et al.

³ Yildirim and Sezgin

⁴ Nikolaidou

⁵ Dudle et al

⁶ Dunne & Perlo-Freeman

⁷ Collier and Hoefler

تعیین نقش عوامل سیاسی بر بودجه دفاعی با نقش تعاملی عوامل اقتصادی در ج.ا.ایران با توجه به سیاست‌های اتخاذی دولت مستقر تعریف گردد که در راستای آن سوالات زیر مطرح گردید:

- تأثیر عوامل سیاسی بر بودجه دفاعی ج.ا.ایران با توجه به سیاست‌های اتخاذی دولت مستقر چگونه است؟
- تأثیر عوامل اقتصادی بر بودجه دفاعی ج.ا.ایران با توجه به سیاست‌های اتخاذی دولت مستقر چگونه است؟
- تأثیر عوامل سیاسی بر بودجه دفاعی با نقش تعاملی عوامل اقتصادی در ج.ا.ایران با توجه به سیاست‌های اتخاذی دولت مستقر چگونه است؟

۲. مبانی نظری و پیشینه پژوهش

۱-۲. مبانی نظری پژوهش

در تحقیقات گذشته که بررسی شده‌اند، به بررسی تأثیر هزینه‌های نظامی و بودجه دفاعی بر رشد اقتصادی و بدهی‌های خارجی کشورها پرداخته شده است. همچنین در برخی تحقیقات، عوامل تعیین‌کننده مخارج دفاعی و تأثیر آن‌ها بر قدرت دفاعی بررسی شده است. اما در تحقیق حاضر، به بررسی نقش عوامل سیاسی و تعامل آن با عوامل اقتصادی بر بودجه دفاعی در ج.ا.ایران با توجه به سیاست‌های اتخاذی دولت مستقر پرداخته شده است. به عبارت دیگر، تحقیق حاضر به بررسی تعامل بین عوامل سیاسی و اقتصادی در تعیین بودجه دفاعی در ج.ا.ایران، با تمرکز بر سیاست‌های دولت مستقر می‌پردازد. در نتیجه، تحقیق حاضر تفاوتی با تحقیقات گذشته دارد و به مسائل متفاوتی می‌پردازد. تفاوت اصلی تحقیق حاضر با تحقیقات گذشته در بررسی نقش عوامل سیاسی و تعامل آن با عوامل اقتصادی در تعیین بودجه دفاعی در ج.ا.ایران با تمرکز بر سیاست‌های دولت مستقر است؛ در حالی که تحقیقات گذشته بیشتر به بررسی تأثیر هزینه‌های نظامی و بودجه دفاعی بر رشد اقتصادی و بدهی‌های خارجی کشورها پرداخته‌اند. همچنین در تحقیقات گذشته، برخی عوامل تعیین‌کننده مخارج دفاعی و تأثیر آن‌ها بر قدرت دفاعی بررسی شده است، در حالی که در تحقیق حاضر به بررسی تعامل بین عوامل سیاسی و اقتصادی در تعیین بودجه دفاعی و نقش سیاست‌های دولت مستقر در این تعامل پرداخته شده است. اما در برخی موارد، موضوعاتی که در تحقیقات گذشته مورد بررسی قرار گرفته‌اند، با موضوعات مورد بررسی در تحقیق حاضر شباهت داشته باشند. به عنوان مثال، در برخی تحقیقات گذشته نیز به بررسی تأثیر سیاست‌های دولتی بر بودجه دفاعی و تأثیر آن بر رشد اقتصادی پرداخته شده است. بنابراین، تحقیق حاضر با تحقیقات گذشته در برخی جنبه‌ها تفاوت می‌کند و در برخی دیگر شباهت دارد، اما تمرکز و محوریت آن در بررسی تعامل عوامل سیاسی و اقتصادی در تعیین بودجه دفاعی در ج.ا.ایران با توجه به سیاست‌های دولت مستقر است که در تحقیقات گذشته به این اندازه مورد توجه قرار نگرفته بود. همچنین، روش‌های آماری و تحلیلی مورد استفاده و متغیرهای مورد بررسی نیز ممکن است در تحقیقات گذشته با تحقیق حاضر متفاوت باشد.

۲-۱-۱. عوامل تعیین کننده مخارج نظامی

درک عوامل تعیین کننده مخارج نظامی، به‌ویژه به دلیل نقشی که مخارج نظامی در شرایط پس از تضاد ایفا می‌کند، ضروری است. مخارج نظامی باید به‌عنوان یک عامل بازدارنده بر روی طرف‌های درگیر جنگ بررسی شود و از این‌رو، مخارج مزبور یک کالای عمومی منطقه‌ای است (آلبلیت و همکاران، ۲۰۱۲). نظریه‌ها و رویکردهای رقیب متعددی برای توضیح محرک‌های مخارج دفاعی وجود دارد. با این حال، اکثر تحلیل‌گران به یکی از چهار رویکرد کلی زیر تکیه کرده‌اند: ۱- رویکرد رقابت تسلیحاتی، ۲- رویکرد تفاضلی، ۳- رویکرد انتخاب عمومی و ۴- رویکرد اقتصادی - سیاسی. با این حال، اغلب پژوهش‌های تجربی، روی رویکردهای رقابت تسلیحاتی و رویکرد اقتصادی - سیاسی متمرکز شده‌اند. هزینه نظامی بر رشد اقتصاد یک کشور از دو جهت تأثیر می‌گذارد: اثر سمت تقاضا و اثر سمت عرضه (رحمان و صدیقی، ۲۰۱۹). تأثیر سمت تقاضا نشان می‌دهد که هزینه نظامی تقاضای تجمعی را افزایش می‌دهد که نرخ اشتغال و روند اقتصاد را تحریک می‌کند. درحالی‌که از دیدگاه سمت عرضه، هزینه نظامی اثرات پیچیده‌ای بر اقتصاد خواهد داشت. بخصوص از یک طرف و براساس نظریه هزینه فرصت، اگر هزینه نظامی در یک سهم بزرگ بودجه دولت باشد، سپس بخاطر منابع محدود باعث از میان بردن سرمایه و سرمایه‌گذاری از فعالیت‌های اقتصاد غیرنظامی می‌شود. بعلاوه یک افزایش در این هزینه‌ها باعث انحراف اعتبار داخلی از تولید غیرنظامی می‌شود و هزینه‌ی این اعتبارها را برای بخش خصوصی بالا می‌برد. در نتیجه، رشد اقتصادی ممکن است بدتر شود (بی‌نوت، ۱۹۷۸). از طرفی دیگر، اثر سمت عرضه بهبود زیرسازی و اثرات مصرف مرتبط را نشان می‌دهد که از میان آن‌ها هزینه نظامی ممکن است به طور غیرمستقیم به توسعه اقتصاد و ابداعات تکنولوژیکی توسط زیرسازهای عمومی کمک کند، مثل جاده‌ها، پل‌ها، خطوط راه‌آهن، فرودگاه‌ها، کانال‌ها و سدها و غیره. این پروژه‌ها به خصوص در کشورهای کمتر توسعه یافته و مناطق دورافتاده که دولت‌های غیرنظامی منابع کمتر و انگیزه کمتری برای سرمایه‌گذاری دارند، مفید است. اگرچه کالاهای نظامی تولید شده با هزینه‌های دفاع بطور اصلی بی‌حاصل هستند که دلالت بر این دارد که هزینه‌های دفاع باعث القای تقاضای بیشتر از عرضه و تورم می‌شود (کروگمن، ۲۰۰۵).

با توجه به اینکه بودجه دفاعی از هزینه‌هایی است که در رده‌های بودجه بااهمیت است، و از طرفی عوامل سیاسی در تعیین میزان این بودجه نقش دارد همچنین برای مشخص کردن این بودجه نیازمند اقتصادی پویا می‌باشیم. لذا عوامل سیاسی مانند سیاست‌های دفاعی، تغییرات سیاسی و روابط بین‌المللی می‌توانند تأثیر زیادی بر تخصیص منابع به بودجه دفاعی داشته باشند همچنین عوامل اقتصادی نیز از جمله رشد اقتصادی، تورم و نرخ بیکاری می‌توانند به صورت مستقیم یا غیرمستقیم بر بودجه دفاعی تأثیر بگذارند که در ادامه به تشریح این دو عامل اساسی پرداخته می‌شود.

عوامل سیاسی: به عواملی اشاره دارند که مرتبط با فرآیندها و رویدادهای سیاسی در یک جامعه یا کشور هستند. این عوامل می‌توانند شامل مجموعه‌ای از قوانین، سیاست‌ها، مؤسسات، ارتباطات سیاسی، نهادها و عوامل دیگری باشند که در فرایندهای سیاسی تأثیرگذارند. عوامل سیاسی می‌توانند به نوعی قدرت، تصمیم‌گیری‌ها، روابط بین‌المللی، سیاست‌های داخلی و خارجی، نظام سیاسی و ساختارهای حکومتی، حقوق و

قوانین، نهادها و ارزش‌های سیاسی و اجتماعی و دیگر عوامل مرتبط با مسائل سیاسی را شامل شوند. در تحقیقات مرتبط با بودجه دفاعی و تعامل آن با عوامل اقتصادی، عوامل سیاسی ممکن است شامل سیاست‌های دفاعی، استراتژی‌های نظامی، تصمیمات سیاسی درباره بودجه و سرمایه‌گذاری در نیروهای نظامی، نهادهای نظامی و سیاسی مرتبط و دیگر عواملی باشند که به شکلی مستقیم یا غیرمستقیم بر بودجه دفاعی و روند تعامل آن با عوامل اقتصادی تأثیر می‌گذارند. عوامل سیاسی در مطالعه و تحلیل مسائل سیاسی و اقتصادی به عواملی اشاره دارند که تأثیر قابل توجهی در سیاست‌گذاری و اجرای سیاست‌های سیاسی دارند. این عوامل می‌توانند به شکلی متنوع و گسترده ظاهر شوند و از تصمیم‌گیری‌های سیاسی، قوانین و مقررات نهادها و سازمان‌ها، ساختارهای حکومتی، روابط بین‌المللی، توانمندی‌های نظامی و امنیتی، نهادهای اقتصادی و تجاری، نهادهای اجتماعی و فرهنگی و دیگر عواملی که در روند سیاسی و اقتصادی جامعه تأثیرگذار هستند، تشکیل شوند در مورد تحقیق خاص در مورد تعیین نقش عوامل سیاسی بر بودجه دفاعی با تأکید بر تعامل آن با عوامل اقتصادی، عوامل سیاسی می‌توانند شامل موارد زیر باشند:

(الف) سیاست‌های دفاعی: تصمیمات سیاسی مربوط به تعیین سیاست‌های دفاعی کشور، شامل سطوح و اولویت‌های بودجه دفاعی، سیاست‌های تسلیحاتی، استراتژی‌های نظامی و سیاست‌های امنیتی.

(ب) نهادهای نظامی: ساختارها و نهادهایی که مرتبط با نیروهای نظامی و دفاع کشور هستند، شامل نیروهای مسلح، وزارت دفاع، نهادهای اجرایی و سازمان‌های نظامی.

(ج) تصمیمات سیاسی درباره بودجه: تخصیص منابع مالی به بودجه دفاعی، تعیین سطح و ساختار بودجه، تصمیمات درباره رشد بودجه و سرمایه‌گذاری در نیروهای نظامی.

(د) سیاست‌های خارجی: روابط بین‌المللی و سیاست‌های خارجی کشور، اعم از تعامل با کشورهای همسایه و سایر کشورها، قراردادهای و تفاهم‌نامه‌های بین‌المللی مربوط به امنیت و دفاع، و تأثیر آنها بر بودجه دفاعی

(ه) قوانین و مقررات: قوانین و مقررات سیاسی و حقوقی که تأثیری در تصمیم‌گیری‌های سیاسی و اقتصادی دارند، مانند قوانین مربوط به تعیین و تخصیص بودجه.

(و) نظام سیاسی: ساختار و نظام سیاسی کشور، شامل نوع حکومت، نهادها و نظام حاکمیت، نهادهای مربوط به تصمیم‌گیری‌های سیاسی و نقش آنها در تعیین سیاست‌ها و بودجه.

در کل، عوامل سیاسی در تحلیل نقش و تأثیر بودجه دفاعی و تعامل آن با عوامل اقتصادی، شامل تصمیم‌گیری‌ها، سیاست‌ها، نهادها و ساختارهای مرتبط با فرآیندهای سیاسی و سیاست‌گذاری مرتبط با دفاع و امنیت کشور هستند. این عوامل به طور مستقیم یا غیرمستقیم تأثیری بر بودجه دفاعی و تعامل آن با عوامل اقتصادی می‌گذارند.

عوامل اقتصادی: در اقتصاد کلان متغیرهای گوناگونی وجود دارند که تعدادی از آنها از اهمیت زیادی برخوردارند. همچون درآمد (محصول) ملی، سطح عمومی قیمت‌ها، سطح عمومی اشتغال و بیکاری، نرخ بهره، تراز پرداخت‌ها و نرخ ارز و مانند این‌ها خواهد پرداخت. درآمد ملی، محصول ملی و تولید ملی به‌طور عام، کل

تولیدات یک کشور را نشان می‌دهند. به عبارت دیگر حسابهای ملی برآورد منظمی از محصول ناخالص ملی را ارائه می‌کنند که موجب سنجش عملکرد اقتصاد کشور در تولید کالاها و خدمات می‌شوند.

۲-۲. پیشینه پژوهش

در جدول شماره (۱)، خلاصه تحقیقات صورت پذیرفته ارائه شده است.

جدول شماره (۱) خلاصه تحقیقات انجام شده

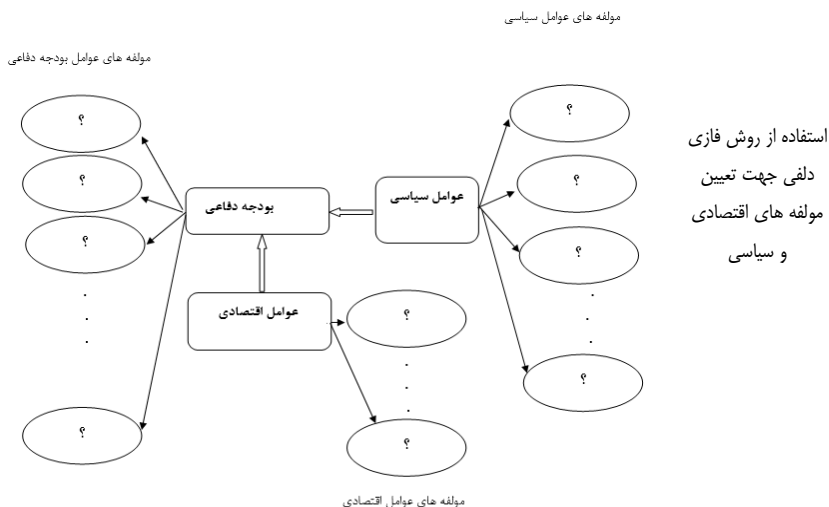
نویسنده	سال	عنوان	نتایج
دسلی و گکولکوستیکا	۲۰۲۰	هزینه‌های نظامی و رشد اقتصادی: بررسی داده‌های پانل	روی هم رفته، اثر جهانی هزینه‌های نظامی بر رشد اقتصاد و در طول دوره‌ی ۲۰۱۷-۱۹۶۰ بنظر بخاطر جنگ سرد منفی می‌آید و مخصوصا برای کشورهای ناتو آشکار است. اگرچه در سطح کشور-مشخص، بعضی اقتصادها بطور مداوم از هزینه نظامی که در دوره‌های مختلف، متفاوت است یا بهره می‌برند و یا رنج می‌کشند
سو و همکاران	۲۰۱۸	علل پویا بین هزینه‌های دفاع و رشد اقتصادی در چین: شواهد حاصل از آزمون علیت	وجود یک رابطه دو طرفه مثبت علیتی بین GDP و هزینه‌های نظامی در مقالاتشان را نشان دادند که اتکالی متقابل را بین متغیرها و چین پیشنهاد می‌کند.
گراسیا و همکاران	۲۰۱۸	اثرات تخصیص بودجه دفاع اسپانیا و آژانس‌های مستقل آن	نتایج نشان دادند که فعالیت در بخش نظامی و فعالیت در آژانس‌ها، ۱/۲ درصد از GDP کشور و ۱/۷ درصد از کل اشتغال در سال ۲۰۲۰ را تولید کردند.
دادی و همکاران	۲۰۱۸	آیا هزینه‌های نظامی رشد را تحریک می‌کند؟ یک تحقیق تجربی در ایتالیا	نتایج نشان دادند که یک بار نظامی وجود دارد که بر GDP تأثیر می‌گذارد که بازدهی و بشردوستی ماموریت‌های "حافظ صلح" را ارتقا می‌دهد که باعث ناامنی از تهدیدهای خارجی و تضمین سرمایه‌گذاری‌ها و شغل‌ها می‌شود.
شیخ و همکاران	۲۰۱۷	هزینه‌های نظامی، نابرابری و رشد اقتصادی: شواهدی از پاکستان	رابطه‌ی مثبت بین هزینه‌های نظامی و GDP را بکارگیری روش GMM دست یافت. ثابت شد که نابرابری بطور منفی با GDP در ارتباط است.
وانگ	۲۰۱۲	بررسی عوامل مختلف تعیین‌کننده هزینه نظامی در کشورهای جنوب شرقی آسیا	نتایج تحقیق نشان می‌دهد که شش عامل تعیین‌کننده مخارج نظامی در کشورهای جنوب شرقی آسیا تولید ناخالص داخلی، بار بدهی خارجی، نشت امنیت، تهدید چین، جمعیت و سطح دموکراسی هستند، به طوری که تولید ناخالص داخلی و تهدید چین، تأثیر مثبت و نشت

نویسنده	سال	عنوان	نتایج
			امنیت، بار بدهی خارجی، جمعیت و سطح دموکراسی، تأثیر منفی روی هزینه نظامی دارند.
محمدیان منصور و گل خندان	۱۳۹۹	شناسایی عوامل اصلی تعیین کننده بودجه دفاعی در ایران به کمک رهیافت بیزی	نتایج به دست آمده نشان می دهد که تعیین کننده های اصلی بودجه دفاعی در ایران به ترتیب عبارتند از: متوسط بار دفاعی کشورهای جهان، متوسط بار دفاعی کشورهای خاورمیانه، سهم درآمدهای نفت و گاز از تولید ناخالص داخلی، جنگ تحمیلی، وقفه بار دفاعی و بار دفاعی رژیم صهیونیستی. بر اساس این نتایج می توان گفت که بیش تر متغیرهای تعیین کننده سهم بودجه دفاعی در ایران، راهبردی بوده اند و متغیرهای اقتصادی نقش چندانی در تعیین بودجه دفاعی ندارند.
مرادخانی و همکاران	۱۳۹۸	عوامل تعیین کننده مخارج دفاعی در ایران	نتایج نشان می دهد که متغیرهای درآمد نفت و هزینه غیرنظامی دولت، تأثیر مثبت و معنی دار و متغیر سرانه تولید ناخالص داخلی، تأثیر منفی روی هزینه نظامی دارند. سطح دموکراسی در کوتاه مدت، تأثیر مثبت و در بلندمدت، تأثیر منفی بر هزینه نظامی دارد و نرخ ارز واقعی در کوتاه مدت، تأثیر منفی و در بلندمدت، تأثیر مثبت روی هزینه نظامی دارد. همچنین، مناقشات منطقه ای به عنوان متغیر مجازی، تأثیر مثبت و معنی داری روی هزینه نظامی دارد. در کل، می توان نتیجه گرفت که عوامل مؤثر بر هزینه نظامی در ایران فقط اقتصادی نیستند و برای بررسی میزان هزینه نظامی، باید شرایط سیاسی و استراتژیکی و حتی شرایط جغرافیایی نیز در نظر گرفته شوند.
دشتبانی و ابراهیمی	۱۳۹۸	شناسایی و رتبه بندی عوامل مؤثر بر بودجه دفاعی با رویکرد اقتصاد سیاسی دفاع	شواهد موجود حاکی از این است که رشد اقتصادی کشورها، سیستم های سیاسی و عوامل استراتژیک شامل تهدیدهای داخلی و خارجی و مخارج نظامی کشورهای همسایه از جمله اثرگذار بر بودجه دفاعی است.
گل خندان	۱۳۹۵	برآورد تابع تقاضای مخارج دفاعی در ایران	نتایج برآورد مدل نشان می دهد که در بین متغیرهای اقتصادی، رشد اقتصادی، مخارج غیردفاعی (به عنوان هزینه فرصت مخارج دفاعی) و تراز تجاری اثر منفی بر بار دفاعی ایران داشته اند. جمعیت به عنوان یک متغیر اجتماعی، در سطح معناداری پایین تری نسبت به سایر متغیرها، اثر مثبت بر بار دفاعی ایران داشته است که نشان

نویسنده	سال	عنوان	نتایج
			می‌دهد دفاع یک کالای عمومی می‌باشد. در بین متغیرهای راهبردی، متغیرهای مجازی جنگ تحمیلی و اثرات احتمالی هجوم بیگانگان به کشور، مطابق انتظار تأثیر مثبت بر بار دفاعی ایران داشته‌اند. متوسط بار دفاعی کشورهای خاورمیانه نیز بر بار دفاعی ایران اثر مثبت داشته است که حاکی از وجود یک رقابت تسلیحاتی بین ایران و این کشورها می‌باشد. همچنین، متغیر مجازی تفکیک نظام جمهوری اسلامی از نظام شاهنشاهی، اثر منفی بر بار دفاعی کشور ایران داشته است. بر اساس این نتایج می‌توان گفت که عوامل اصلی مخارج دفاعی در ایران، راهبردی هستند.
محمدیان منصور و گل خندان	۱۳۹۴	اثر هزینه های نظامی بر بدهی های خارجی ایران	نتایج پژوهش نشان می‌دهد که ۱ درصد افزایش در تولید ناخالص داخلی سرانه و نسبت هزینه‌های غیرنظامی به تولید ناخالص داخلی در بلندمدت با فرض ثبات سایر متغیرها، به ترتیب نسبت بدهی های خارجی به تولید ناخالص داخلی را بین ۱/۲ تا ۱/۹ درصد کاهش و ۱/۳ تا ۱/۳۳ درصد افزایش می‌دهد.
فرزانگان	۲۰۱۲	بررسی و تحلیل اثرات شوکهای هزینه دفاعی بر رشد اقتصادی در کشور ایران و با استفاده از روش آزمون پاسخ ضربه و تجزیه واریانس	نتایج تحقیق نشان می‌دهد که در طول دهه گذشته بودجه دفاعی ایران بالاتر از متوسط جهانی، و هدف از افزایش تحریم‌های بین المللی، کاهش قابلیت ها و ظرفیت های دفاعی دولت ایران بوده، و همچنین، نتایج علیت گرانجر حاکی از وجود علیتی یک طرفه از سمت رشد مخارج دفاعی به رشد اقتصادی است.
اسماعیل نیا و همکاران	۲۰۱۲	بررسی تأثیر شوک درآمدهای نفتی بر مخارج دولتی در کشور ایران	نتایج تحقیق نشان می‌دهد که مخارج نظامی و تأمین اجتماعی دولت، پاسخ مثبت و آماری مهمی به شوک درآمدهای نفتی دارند. همچنین، نتایج تحقیق حساسیت بالای تلاش های نظامی ایران را به شوک های نفتی غیرمنتظره نشان می‌دهد.

پس از نهایی شدن مدل مفهومی اولیه این بخش با نگاهی بر نقد و تفسیر پیشینه‌های پژوهشی نگارش می‌گردد. همچنین در این قسمت ابعاد و مولفه های پیشنهادی بر اساس مبانی نظری و پیشینه پژوهشی استخراج گردید و بعد از اتمام تجزیه و تحلیل ابعاد و مولفه های پژوهش، شاخص های مدل تهیه می‌شوند.

شکل شماره (۱) مدل مفهومی تحقیق

منبع: نگارندگان پژوهش

۳. روش‌شناسی پژوهش

روش پژوهش به صورت ترکیبی از روش‌های کیفی و کمی است. در مرحله اول با بررسی ادبیات نظری پژوهش مدل پیشنهادی طراحی گردید و مؤلفه‌های هر یک از ابعاد تحقیق تبیین شد، که به‌منظور انجام مرحله اول از روش تحلیل دلفی فازی استفاده می‌گردد. همچنین در مرحله دوم تحقیق از روش پیمایشی استفاده شد، پرسشنامه‌های در راستای مؤلفه‌های تحقیق به صورت محقق ساخته طراحی گردید. پرسشنامه خبرگان (۳۵ گویه ای) و پرسشنامه به‌کارگرفته شده در بخش دوم تحقیق (۳۱ گویه ای)، با استفاده از طیف ۵ گزینه ای لیکرت مورد سنجش قرار گرفت. جامعه آماری این تحقیق شامل کلیه مدیران و کارشناسان فعال در حوزه اقتصادی و دفاعی می‌باشد. انتخاب نمونه تحقیق در پژوهش‌های کیفی از نوع روش نمونه‌گیری غیر تصادفی از نوع گزینشی (روش نمونه‌گیری هدفمند و معیار اشباع نظری و از تکنیک نمونه افراد کلیدی (خبرگان)) می‌باشد. لازم به توضیح است که توزیع پرسشنامه خبرگان تا زمانی ادامه می‌یابد که دیگر مؤلفه یا بحث جدیدی مطرح نگردد و به عبارتی به اشباع نظری رسیده باشیم. در این بخش حدود ۱۷ نفر از خبرگان شرکت کردند. جامعه آماری بخش کمی این تحقیق شامل کلیه مدیران و کارشناسان فعال در حوزه اقتصادی و دفاعی می‌باشد. همچنین روش نمونه‌گیری خوشه‌ای و در دسترس استفاده شد و حجم نمونه از طریق جدول مورگان تعیین گردید که در حدود ۳۸۵ نفر به‌عنوان نمونه آماری در نظر گرفته می‌شود، اما در حدود ۴۰۰ پرسشنامه توزیع گردید که در کل ۳۲۰ پرسشنامه گردآوری شد. در این پژوهش جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم افزار اکسل (نسخه ۲۰۱۹) و اسمارت پی ال اس نسخه ۲ استفاده شده است.

۴. تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های پژوهش

۴-۱. نتایج روش دلفی فازی

پس از تعیین شاخص‌ها، به منظور تعیین وزن پارامترهای مختلف، فرم‌های نظرسنجی شامل کلیه پارامترها تهیه شده و برای تکمیل در اختیار خبرگان قرار گرفته شد که نتایج آن به صورت ذیل تهیه شده است:

جدول شماره (۲) وزن فازی شاخص‌های عوامل بودجه دفاعی

شاخص	وزن فازی شاخص‌ها			وزن غیرفازی شاخص‌ها
۱. وسعت و شکل سرزمین	۰/۰۴۰۷۷۱	۰/۰۸۸۹۵۶	۰/۲۲۳۶۷	۰/۰۹۳۲۶۳
۲. افزایش مخارج نظامی کشورهای منطقه	۰/۰۳۸۵۳۵	۰/۰۹۷۲۲۷	۰/۳۱۹۰۳۶	۰/۰۹۳۶۲۴
۳. ظهور فرقه‌های مذهبی متعدد	۰/۰۳۸۵۳۵	۰/۰۹۱۶۴۷	۰/۳۱۹۰۳۶	۰/۰۹۱۷۹۸
۴. موقعیت جغرافیایی منطقه خاورمیانه	۰/۰۳۸۲۶۳	۰/۰۸۹۴۰۲	۰/۱۹۱۸۱۶	۰/۰۸۶۸۹۷
۵. تهدیدات زیست محیطی	۰/۰۰۶۹۰۶	۰/۰۲۱۷۶۵	۰/۱۰۷۰۹۱	۰/۰۲۵۲۴۹
۶. اختلافات مرزی با کشورهای همسایه	۰/۰۳۸۵۳۵	۰/۰۹۱۶۴۷	۰/۳۰۵۷۰۳	۰/۰۸۹۸۹۶
۷. گسترش تروریسم در منطقه خاورمیانه	۰/۰۳۹۰۸۶	۰/۰۸۸۹۷۸	۰/۱۹۳۱۸۱	۰/۰۸۷۵۸۴
۸. تهدیدات مرزی اشرار و مخالفان	۰/۰۳۸۵۳۵	۰/۰۸۸۰۹۱	۰/۱۹۱۸۱۶	۰/۰۸۶۶۷۵
۹. موقعیت اقتصادی منطقه خاورمیانه	۰/۰۳۶۹۵۵	۰/۰۸۲۲۰۸	۰/۱۹۳۱۸۱	۰/۰۸۳۷۲۴
۱۰. فراوانی پایگاه‌های نظامی قدرت‌های خارجی	۰/۰۳۶۶۹۴	۰/۰۹۰۷۳۳	۰/۲۲۳۶۷	۰/۰۹۰۶۴۱
۱۱. تهدیدات فناورانه	۰/۰۳۶۶۹۴	۰/۰۸۴۶۷۳	۰/۱۹۰۴۶	۰/۰۸۳۹۵۵
۱۲. محیط امنیتی و سیاسی بین‌المللی و منطقه‌ای	۰/۰۳۵۹۳۴	۰/۰۸۴۶۷۳	۰/۱۹۱۸۱۶	۰/۰۸۳۵۶۹

منبع: یافته‌های پژوهش

با توجه به نتایج بدست آمده مشاهده می‌شود شاخص «افزایش مخارج نظامی کشورهای منطقه» با وزن ۰/۰۹۳۶۲۴ بیشترین وزن را داشته است. در رتبه دوم شاخص «وسعت و شکل سرزمین» به وزن ۰/۰۹۳۲۶۳ بوده‌اند. میانگین شاخص‌ها برابر با ۰/۰۸۳۰۷ می‌باشد و مشاهده می‌شود شاخص «تهدیدات زیست محیطی» پایین‌تر از حد میانگین می‌باشند و باید در ادامه روند تحقیق حذف شوند.

جدول شماره (۳) وزن فازی شاخص‌های عوامل سیاسی

شاخص	وزن فازی شاخص‌ها			وزن غیرفازی شاخص‌ها
۱. انتخابات و آرای عمومی	۰/۰۴۲۹۵۷	۰/۰۸۵۷۰۸	۰/۱۷۶۵۳۲	۰/۰۸۶۶۲۱
۲. استقلال سیاسی	۰/۰۴۰۰۷۱	۰/۰۸۸۷۲۲	۰/۱۷۷۷۸۹	۰/۰۸۵۸۲
۳. اتحادهای منطقه‌ای	۰/۰۴۴۱۹۳	۰/۰۸۸۷۲۲	۰/۱۹۷۴۰۸	۰/۰۹۱۸۱۶
۴. تامین آزادی‌های سیاسی و اجتماعی	۰/۰۴۹۱۰۴	۰/۰۹۱۸۴۲	۰/۱۸۲۸۴۳	۰/۰۹۳۷۷۳

شاخص	وزن فازی شاخص ها			وزن غیرفازی شاخص ها
۵. تقسیمات قومی و قبیله ای	۰/۰۰۹۲۹۴	۰/۰۴۰۲۶۷	۰/۱۰۲۱۱۶	۰/۰۳۳۶۸۴
۶. اعتماد عمومی	۰/۰۴۲۹۵۷	۰/۰۸۴۴۵	۰/۱۷۶۵۳۲	۰/۰۸۶۱۹۶
۷. حقوق سیاسی یکسان	۰/۰۳۸۴۱۴	۰/۰۸۶۵۴۹	۰/۱۷۸۹۹۳	۰/۰۸۴۱۱۳
۸. کنترل جناح چپ بر دولت	۰/۰۴۰۹۰۴	۰/۰۸۲۷۹۶	۰/۱۹۷۴۰۸	۰/۰۸۷۴۴۱
۹. گفتگوهای سیاسی	۰/۰۴۲۰۶۷	۰/۰۸۷۸۳۷	۰/۱۹۴۶۲۷	۰/۰۸۹۵۹۳
۱۰. وحدت مذهبی و تعاون عمومی	۰/۰۴۲۹۷۲	۰/۰۸۸۷۲۲	۰/۱۸۱۵۵	۰/۰۸۸۴۵۸
۱۱. تعهدات بین المللی	۰/۰۳۹۲۲۷	۰/۰۸۷۸۳۷	۰/۱۸۰۲۶۷	۰/۰۸۵۳۲۲
۱۲. خشونت داخلی	۰/۰۳۸۴۱۴	۰/۰۸۶۵۴۹	۰/۱۷۸۹۹۳	۰/۰۸۴۱۱۳

منبع: یافته های پژوهش

با توجه به نتایج بدست آمده مشاهده می شود شاخص «تامین آزادی های سیاسی و اجتماعی» با وزن ۰/۰۹۳۷۷ بیشترین وزن را داشته است. در رتبه دوم شاخص «اتحادهای منطقه ای» به وزن ۰/۰۹۱۸۲ بوده اند. میانگین شاخص ها برابر با ۰/۰۸۳۰۸ می باشد و مشاهده می شود شاخص «تقسیمات قومی و قبیله ای» پایین تر از حد میانگین می باشند و باید در ادامه روند تحقیق حذف شوند.

جدول شماره (۴) وزن فازی شاخص های عوامل اقتصادی

شاخص	وزن فازی شاخص ها			وزن غیرفازی شاخص ها
۱. رشد اقتصادی	۰/۰۳۶۱۴۵	۰/۰۹۵۵۱۷	۰/۲۳۲۰۲۱۸۲۴	۰/۰۹۲۸۷۳
۲. تولید ناخالص ملی-اندازه بودجه دولت	۰/۰۳۸۴۱۳	۰/۰۹۸۳۸۶	۰/۲۴۶۵۸۱۰۹۲	۰/۰۹۷۶۷۷
۳. نرخ تورم	۰/۰۳۹۶۰۸	۰/۰۹۵۰۴	۰/۲۴۲۸۸۰۷۶۹	۰/۰۹۷۰۵۷
۴. قیمت نفت و مواد خام	۰/۰۴۳۰۸۳	۰/۰۹۸۸۸۱	۰/۲۲۶۷۷۵۷۹	۰/۰۹۸۸۵۷
۵. بدهی های خارجی	۰/۰۳۹۶۰۸	۰/۰۹۴۰۹۱	۰/۲۵۰۳۳۷۷۹	۰/۰۹۷۷۱۳
۶. کسری بودجه دولت	۰/۰۳۹۶۰۸	۰/۱۰۲۳۶۳	۰/۲۴۲۸۸۰۷۶۹	۰/۰۹۹۴۸۹
۷. توسعه اقتصادی	۰/۰۳۷۸۳۷	۰/۰۹۳۶۴۳	۰/۲۱۴۹۶۴۵۷۲	۰/۰۹۱۳۲۴
۸. وابستگی بالا به اقتصاد بین الملل	۰/۰۳۷۵۴۵	۰/۰۹۸۳۸۶	۰/۲۳۷۳۸۹۲۱۴	۰/۰۹۵۷۱۶
۹. تراز تجاری	۰/۰۴۱۱۵۷	۰/۱۰۱۳۶۷	۰/۲۲۶۷۷۵۷۹	۰/۰۹۸۱۷
۱۰. سرمایه گذاری خارجی	۰/۰۳۵۸۶۶	۰/۰۹۳۱۷۵	۰/۲۵۴۲۴۷۹۲۸	۰/۰۹۴۷۱۴
۱۱. رشد درآمد واقعی	۰/۰۰۷۵۶۷	۰/۰۲۹۱۵	۰/۱۴۷۶۰۸۱۷۸	۰/۰۳۱۹۳۱

منبع: یافته های پژوهش

با توجه به نتایج بدست آمده مشاهده می‌شود شاخص «کسری بودجه دولت» با وزن $0/099489$ بیشترین وزن را داشته است. در رتبه دوم شاخص «قیمت نفت و مواد خام» به وزن $0/098857$ بوده اند. میانگین شاخص‌ها برابر با $0/0905$ می‌باشد و مشاهده می‌شود شاخص «رشد درآمد واقعی» پایین تر از حد میانگین می‌باشند و باید در ادامه روند تحقیق حذف شوند.

۴-۲. اعتبارسنجی مدل مستخرج از فاز کیفی

برای اعتبارسنجی مدل مستخرج از فاز کیفی از مدل معادلات ساختاری استفاده شد. برای اجرای مدل معادلات ساختاری روش‌های متنوعی وجود دارند که یکی از جدیدترین رویکردها در مدل معادلات ساختاری روش حداقل مربعات جزئی است.

برای آزمون، از مدلیابی معادلات ساختاری، طبق رویکرد دو مرحله‌ای اندرسون و گرینگ (۱۹۸۸) و با استفاده از نرم افزار Smart-PLS نسخه ۲ استفاده گردید؛ در رویکرد مزبور، نخست با استفاده از تحلیل عاملی تأییدی، روایی مدل‌های اندازه‌گیری بررسی و سپس از طریق تحلیل مسیر، داده‌ها به معادلات ساختاری برازش می‌گردد. در ابتدا، به سبب نقض نرمال بودن چندمتغیره در مدل‌های اندازه‌گیری، خودگردان سازی اجرا می‌شود؛ خودگردان سازی روشی مبتنی بر باز نمونه‌گیری با جایگذاری از نمونه مورد مطالعه می‌باشد که در صورت نقض مفروض نرمال بودن چندمتغیره قابل انجام است (اندرسون و گرینگ، ۱۹۸۸). در ادامه به بررسی نرمال بودن متغیرها می‌پردازیم، جهت بررسی نرمال بودن داده‌ها از روش آزمون کولموگروف اسمیرنوف (K-S) استفاده گردید که نتایج حاصل از آن‌ها که با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۶ محاسبه و در جدول زیر گزارش گردیده است. اگر آماره آزمون بزرگتر مساوی $0/05$ بدست آید، در این صورت دلیلی برای رد فرض صفر مبتنی بر اینکه داده نرمال است، وجود نخواهد داشت. به عبارت دیگر توزیع داده‌ها نرمال بود.

جدول شماره (۵) آزمون کولموگروف اسمیرنوف (K-S)

متغیرهای پژوهش	حداقل	حداکثر	میانگین	انحراف معیار	کولموگروف-Z اسمیرنوف	P-value
عوامل بودجه دفاعی	۱/۷۳	۴/۹۱	۳/۶۸	۰/۵۵	۰/۰۶۸	۰/۰۰۱
عوامل سیاسی	۰/۲	۴/۸۲	۳/۷۴	۰/۴۷	۰/۰۷۵	۰/۰۰۱
عوامل اقتصادی	۱/۹	۴/۶	۳/۵۸	۰/۵	۰/۰۵۴	۰/۰۲۵

منبع: یافته‌های پژوهش

در جدول فوق به میزان دامنه تغییرات نمرات متغیرها، میانگین و انحراف معیار آن‌ها اشاره شده است. همانطور که مشاهده می‌شود بیشترین میزان میانگین برای متغیر عوامل سیاسی با میزان میانگین $3/74$ و کمترین میزان میانگین برای متغیر عوامل اقتصادی با میانگین $3/58$ بوده است. با توجه به نتایج جدول بالا، به این دلیل که مقادیر سطح معناداری تمامی متغیرهای مدل به غیر از متغیر گزاره ارزش مشتری شرکت پایین تر از مقدار خطای $0/05$ است، در نتیجه متغیرهای ذکر شده دارای توزیع نرمال نیستند. فقط ابعاد عوامل اجتماعی و عوامل فردی با توجه به سطح معناداری که بالاتر از $0/05$ می‌باشد، نرمال بوده ولی با توجه به اینکه تمامی متغیرها

نرمال نمی باشند، لذا برای آزمون مدل از نرم افزار معادلات ساختاری Smart-PLS استفاده می شود. در ادامه نیز معناداری مدل اندازه گیری، روایی و پایایی آن بررسی شده است.

۴-۳-۱. آزمون مدل اندازه گیری

برای آزمون مدل اندازه گیری در این پژوهش از آلفای کرونباخ و پایایی مرکب جهت بررسی پایایی مدل اندازه گیری استفاده شده است و از آزمون روایی همگرا و روایی واگرا جهت بررسی آزمون روایی مدل اندازه گیری استفاده شده است که نتایج آن به شرح زیر می باشد:

۴-۳-۱-۱. آلفای کرونباخ

مطابق جدول شماره (۶) با توجه به اینکه آلفای کرونباخ متغیرهای پژوهش برخی مقادیر بالاتر از ۰/۷ می باشد که نشان دهنده وضعیت قابل قبول متغیر می باشد، بنابراین می توان بیان کرد آلفای کرونباخ متغیرهای پژوهش تأیید می شود.

۴-۳-۱-۲. پایایی مرکب^۱ (دلونین- گلدشتاین)

همانگونه که در جدول شماره (۶) مشاهده می گردد پایایی مرکب متغیرهای پژوهش بالاتر از ۰/۷ می باشد؛ بنابراین می توان گفت کلیه متغیرهای پژوهش از وضعیت مناسب و قابل قبولی از نظر پایایی مرکب برخوردار هستند.

۴-۳-۱-۳. روایی همگرا

این شاخص که به اندازه گیری میزان تبیین متغیرهای پنهان پژوهش توسط متغیرهای مشاهده پذیر آن (مؤلفه ها/سؤالات) می پردازد توسط شاخص AVE (متوسط واریانس استخراج شده) مورد سنجش قرار می گیرد و حداقل مقدار قابل قبول برای روایی همگرا ۰/۵ می باشد. با توجه به اینکه مقادیر AVE در جدول شماره (۶) بالاتر از ۰/۵ می باشد که نشان دهنده وضعیت قابل قبول متغیرهای می باشد، بنابراین می توان بیان کرد روایی همگرا متغیرهای پژوهش در حد قابل قبول می باشد.

جدول شماره (۶) آزمون روایی مدل اندازه گیری

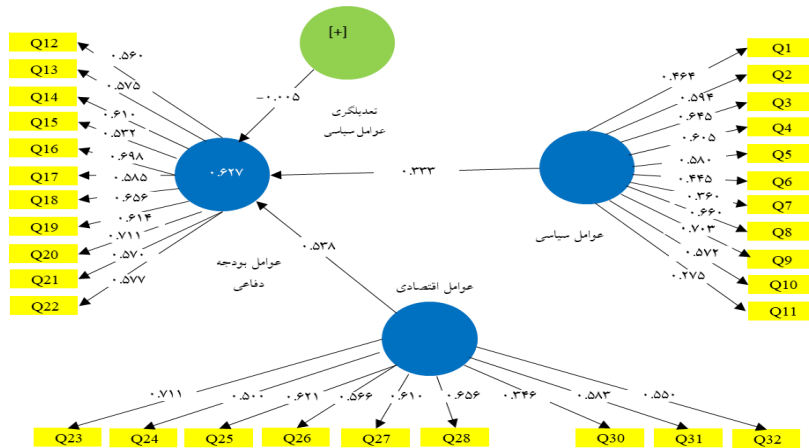
ابعاد	آلفای کرونباخ	پایایی مرکب (دلونین-گلدشتاین)	روایی همگرا
عوامل بودجه دفاعی	۰/۸۳	۰/۸۶۶	۰/۵۷۳
عوامل سیاسی	۰/۷۵۸	۰/۸۲	۰/۵۰۴
عوامل اقتصادی	۰/۷۴۹	۰/۸۱۶	۰/۵۳۶

منبع: یافته های پژوهش

¹ Composite Reliability

۴-۲-۲. آزمون مدل ساختاری

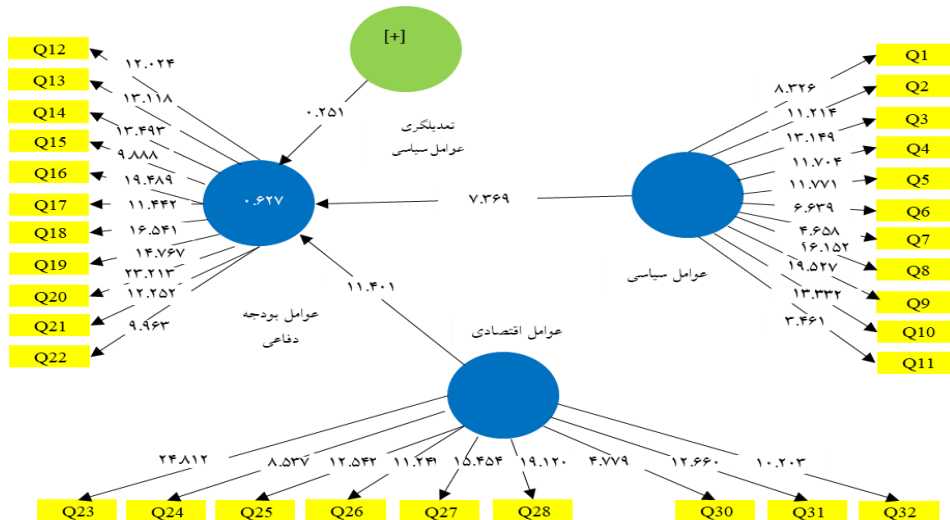
بررسی روابط بین مولفه‌ها و شاخص‌های آن در شکل شماره (۲) و (۳) به ترتیب برای حالت‌های تخمین استاندارد و معنی‌داری روابط نشان داده شده است.

شکل شماره (۲) روابط بین مولفه‌ها و شاخص‌ها

منبع: یافته‌های پژوهش

مقادیر بالای ۱/۹۶ نشان از صحت رابطه‌ی بین سازه‌ها و در نتیجه تأیید فرضیه‌های پژوهش در سطح اطمینان ۹۵ درصد است که مقادیر آن در شکل شماره (۳) نشان داده شده است.

شکل شماره (۳) مقادیر T روابط بین متغیرها در مدل نهایی

منبع: یافته‌های پژوهش

درجدول زیر عوامل بودجه دفاعی به همراه شدت تأثیر شاخص های آن ارائه شده است:

جدول شماره (۷) شدت تأثیر شاخص های عوامل بودجه دفاعی بر آن

مقادیر شدت تأثیر	مولفه(شاخص)	شماره سوال
۰/۵۶۰	وسعت و شکل سرزمین	۱۲
۰/۵۷۵	افزایش مخارج نظامی کشورهای منطقه خاورمیانه	۱۳
۰/۶۱۰	ظهور فرقه‌های مذهبی متعدد	۱۴
۰/۵۳۲	موقعیت جغرافیایی منطقه خاورمیانه	۱۵
۰/۶۹۸	اختلافات مرزی با کشورهای همسایه	۱۶
۰/۵۸۵	گسترش تروریسم در منطقه خاورمیانه	۱۷
۰/۶۵۶	تهدیدات مرزی اشرار و مخالفان	۱۸
۰/۶۱۴	موقعیت اقتصادی منطقه خاورمیانه	۱۹
۰/۷۱۱	فراوانی پایگاه‌های نظامی قدرت‌های خارجی	۲۰
۰/۵۷۰	تهدیدات فناورانه	۲۱
۰/۵۷۷	محیط امنیتی و سیاسی بین‌المللی و منطقه‌ای	۲۲

منبع: یافته های پژوهش

همانگونه که در جدول فوق مشاهده می‌شود، مولفه فراوانی پایگاه‌های نظامی قدرت‌های خارجی، اختلافات مرزی با کشورهای همسایه، تهدیدات مرزی اشرار و مخالفان و موقعیت اقتصادی منطقه خاورمیانه به ترتیب با مقدار شدت تأثیر ۰/۷۱۱، ۰/۶۹۸، ۰/۶۵۶ و ۰/۶۱۴ بیشترین تأثیر را بر بودجه دفاعی داشته‌اند.

درجدول زیر مولفه عوامل سیاسی به همراه شدت تأثیر شاخص های آن ارائه شده است:

جدول شماره (۸) شدت تأثیر شاخص های عوامل سیاسی بر آن

مقادیر شدت تأثیر	مولفه (شاخص)	شماره سوال
۰/۴۶۴	انتخابات و آرای عمومی(مردمی)	۱
۰/۵۹۴	استقلال سیاسی	۲
۰/۶۴۵	اتحادهای منطقه‌ای	۳
۰/۶۰۵	تامین آزادی‌های سیاسی و اجتماعی(مدنی)	۴
۰/۵۸۰	اعتماد عمومی به دولت و نظام	۵
۰/۴۴۵	حقوق سیاسی یکسان	۶
۰/۳۶۰	کنترل جناح چپ بر دولت	۷
۰/۶۶۰	گفتگوهای سیاسی و توافقات بین حزب‌ها و جریان‌های سیاسی	۸
۰/۷۰۳	وحدت مذهبی و تعاون عمومی	۹
۰/۵۷۲	تعهدات بین‌المللی کشورها در حوزه دفاعی	۱۰
۰/۳۷۵	خشونت داخلی و عدم ثبات اجتماعی	۱۱

منبع: یافته های پژوهش

همانگونه که در جدول فوق مشاهده می‌شود، شاخص های وحدت مذهبی و تعاون عمومی، گفتگوهای سیاسی، اتحادهای منطقه‌ای و تامین آزادی‌های سیاسی و اجتماعی (مدنی) به ترتیب با مقدار شدت تأثیر ۰/۶۶۰، ۰/۶۴۵ و ۰/۶۰۵ بیشترین تأثیر را بر مولفه عوامل سیاسی داشته‌اند.

در جدول زیر مولفه عوامل اقتصادی به همراه شدت تأثیر شاخص های آن ارائه شده است:
 جدول شماره (۹) شدت تأثیر شاخص های عوامل اقتصادی بر آن

شماره سوال	مولفه (شاخص)	مقادیر شدت تأثیر
۲۳	رشد اقتصادی	۰/۷۱۱
۲۴	اندازه بودجه دولت- تولید ناخالص ملی	۰/۵۰۰
۲۵	نرخ تورم	۰/۶۲۱
۲۶	قیمت نفت و مواد خام	۰/۵۶۶
۲۷	بدهی‌های خارجی	۰/۶۱۰
۲۸	کسری بودجه دولت	۰/۶۵۶
۳۰	وابستگی بالا به اقتصاد بین‌الملل	۰/۳۴۶
۳۱	تراز تجاری	۰/۵۸۳
۳۲	سرمایه‌گذاری خارجی	۰/۵۵۰

منبع: یافته های پژوهش

همانگونه که در جدول فوق مشاهده می‌شود، شاخص های رشد اقتصادی، کسری بودجه دولت، نرخ تورم و بدهی‌های خارجی به ترتیب با مقدار شدت تأثیر ۰/۷۱۱، ۰/۶۵۶، ۰/۶۲۱ و ۰/۶۱۰ بیشترین تأثیر را بر عوامل اقتصادی داشته‌اند.

برای هر اثر در مدل مسیری می‌توان اندازه تأثیر را با استفاده از (f^2) کوهن^۱ (۱۹۸۸) ارزیابی کرد. مقادیر اندازه تأثیر برای هر یک از مسیرهای مدل پژوهش در جدول شماره (۱۰) گزارش گردیده است.

جدول شماره (۱۰) اندازه تأثیر مسیرهای مدل

نتیجه	سطح معنی دار	مقدار T	اندازه تأثیر	سوالات
تأیید	۰/۰۰۱	۷/۳۶۹	۰/۳۳۳	تأثیر عوامل سیاسی بر بودجه دفاعی ج.ا.ایران با توجه به سیاست‌های اتخاذی دولت مستقر چگونه است؟
تأیید	۰/۰۰۱	۱۱/۴	۰/۵۳۸	تأثیر عوامل اقتصادی بر بودجه دفاعی ج.ا.ایران با توجه به سیاست‌های اتخاذی دولت مستقر چگونه است؟
رد	۰/۸۰۲	۰/۲۵۱	-۰/۰۰۵	تأثیر عوامل سیاسی بر بودجه دفاعی با نقش تعاملی عوامل اقتصادی در ج.ا.ایران با توجه به سیاست‌های اتخاذی دولت مستقر چگونه است؟

منبع: یافته های پژوهش

¹ Cohen

۴-۲-۲. معیار R2

این معیار برای متصل کردن بخش اندازه‌گیری و بخش ساختاری مدل‌سازی معادلات ساختاری به کار می‌رود و نشان از تأثیری دارد که یک متغیر برون‌زا بر یک متغیر درون‌زا می‌گذارد. میزان ضریب متغیر عوامل بودجه دفاعی برابر با ۰/۶۲۷ می‌باشد که نشان دهنده برآزش مناسب بخش ساختاری مدل می‌باشد.

۴-۲-۳. ارزیابی برآزش کلی مدل

۴-۳-۱. معیار GOF

این معیار هر دو مدل اندازه‌گیری و ساختاری را مد نظر قرار می‌دهد و به‌عنوان معیاری برای پیش‌بینی عملکرد کلی مدل به کار می‌رود. این شاخص طبق فرمول زیر محاسبه می‌گردد:

$$GoF = \sqrt{\text{communalities} \times R^2}$$

به‌طوری‌که Communalities نشانه میانگین مقادیر اشتراکی^۱ هر سازه (مرتبه اول) می‌باشد که مطابق جدول ۷، به دست آمده است. ورتزلز و همکاران^۲ (۲۰۰۹) سه مقدار ۰/۰۱، ۰/۲۵ و ۰/۳۶ را به‌عنوان مقادیر ضعیف، متوسط و قوی برای GOF معرفی نموده‌اند. از آنجایی که مقدار GOF برای مدل حاضر برابر ۰/۵۸۱ محاسبه گردید، نشان از برآزش کلی بسیار قوی مدل کلی تحقیق دارد.

جدول شماره (۸۱۱) مقادیر اشتراکی و ضرایب تعیین

وضعیت ابعاد	Communality	R Square	ابعاد
قابل قبول	۰/۵۷۳	۰/۶۲۷	عوامل بودجه دفاعی
قابل قبول	۰/۵۰۴	---	عوامل سیاسی
قابل قبول	۰/۵۳۶	---	عوامل اقتصادی

منبع: یافته‌های پژوهش

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

۵-۱. نتیجه‌گیری

قدرت عامل اصلی بقای کشورها و دولت‌ها بوده و کشورهایی که اقدام به تقویت و توسعه مؤلفه‌های مؤثر بر قدرت خود کنند قادر خواهند بود حیات بقاء و پیشرفت خود را در فضای آنارشیک بین‌الملل تأمین و تضمین نمایند، که در این میان مؤلفه‌های اقتصادی بااهمیت و تأکیدی که بر نقش و تأثیر آن‌ها بر تقویت بعد نظامی قدرت ملی و به تبع آن تأمین امنیت ملی و منافع ملی وجود دارد، می‌بایست مورد توجه قرار گرفته و عوامل

1 Communality

2 Wetzels et al

اقتصادی کلیدی به دست آمده از نتایج تحقیق در تدوین راهبردهای نظامی و دفاعی کشور لحاظ و مورد توجه قرار گیرند. همچنین بر اساس چارچوب نظری تحقیق از آنجا که نظریه بازدارندگی در زمان نظام دوقطبی و رقابت میان قدرت های وقت توانسته به عنوان تجربه ای موفق از بروز جنگ و رویارویی مستقیم دو ابرقدرت جلوگیری کند و دارای سابقه تاریخی مثبت در تنظیم روابط راهبردی میان قدرت ها باشد و پس از پایان جنگ سرد و برخلاف تصور هنوز جایگاه خود را در عرصه مناسبات بین الملل حفظ کرده و شکل منطقه‌ای به خود گرفته است از سویی تنوع تهدیدات امنیتی پیرامون ایران و رقابت های تسلیحاتی گسترده در میان کشورهای منطقه همچنین لزوم دفاع از کیان اسلامی بنا بر دستورات و آیات صریح قرآنی ضرورت کاربست نظریه بازدارندگی را در دکرترین دفاعی کشور اجتناب ناپذیر می‌کند. از آنجا که بازدارندگی ارتباط و پیوند مستقیمی با عنصر قدرت داشته و نقطه ی تمرکز آن در حوزه ی قدرت نظامی است و همچنین بر اساس آموزه های قرآن و اسلام که لزوم داشتن آمادگی دفاعی در برابر دشمنان را گوشزد و مورد تأکید قرار داده است لزوم تقویت بنیه و توان نظامی کشور به منظور ایجاد بازدارندگی دفاعی و تأمین منافع و امنیت ملی کشور از ضروریات می‌باشد. نتایج تحقیق نشان داد که عوامل سیاسی بر بودجه دفاعی ج.ا.ایران با توجه به سیاست‌های اتخاذی دولت مستقر در سطح خطای کمتر از ۱ درصد معنادار می‌باشد و شدت تأثیر عوامل سیاسی بر بودجه دفاعی ج.ا.ایران با توجه به سیاست‌های اتخاذی دولت مستقر برابر با $0/333$ است. در بین عوامل سیاسی مولفه های وحدت مذهبی و تعاون عمومی، گفتگوهای سیاسی، اتحادهای منطقه‌ای و تأمین آزادی‌های سیاسی و اجتماعی (مدنی) به ترتیب با مقدار شدت تأثیر $0/703$ ، $0/660$ ، $0/645$ و $0/605$ بیشترین تأثیر را بر بودجه دفاعی داشته‌اند. لذا توجه به این مولفه ها و عوامل موثر بر آن‌ها بسیار ضروری می‌باشد. همچنین پیشنهاد می‌شود که سیاستمداران و تصمیم‌گیرندگان بودجه دفاعی به تقویت و ترویج وحدت مذهبی و تعاون در جامعه توجه کنند. برای این منظور، می‌توان اقداماتی نظیر تشویق به همکاری و تعاون بین نیروهای نظامی و نهادهای مرتبط، ترویج فرهنگ همبستگی و وحدت در جامعه، ایجاد مکانیسم‌های همکاری بین المللی و تقویت روابط بین‌المللی در زمینه دفاع و امنیت را در نظر گرفت.

نتایج نشان داد که عوامل اقتصادی بر بودجه دفاعی ج.ا.ایران با توجه به سیاست‌های اتخاذی دولت مستقر در سطح خطای کمتر از ۱ درصد معنادار می‌باشد و شدت تأثیر عوامل اقتصادی بر بودجه دفاعی ج.ا.ایران با توجه به سیاست‌های اتخاذی دولت مستقر برابر با $0/528$ است. در بین عوامل اقتصادی مولفه‌های رشد اقتصادی، کسری بودجه دولت، نرخ تورم و بدهی‌های خارجی به ترتیب با مقدار شدت تأثیر $0/711$ ، $0/656$ ، $0/621$ و $0/610$ بیشترین تأثیر را بر بودجه دفاعی داشته‌اند.

شدت تأثیر شاخص «رشد اقتصادی» بر بودجه دفاعی معادل $0/711$ است. با توجه به شدت تأثیر مثبت این مولفه، می‌توان نتیجه گرفت که رشد اقتصادی برای تأمین منابع مالی و اقتصادی برای سیستم دفاعی بسیار حائز اهمیت است. رشد اقتصادی منجر به افزایش تولید و درآمدهای کشور می‌شود که به نوبه خود می‌تواند بودجه دفاعی را افزایش دهد. این امر می‌تواند امکان تحقق نیازهای نظامی و توسعه نیروهای مسلح را فراهم کند. بنابراین، برای سیاستمداران و تصمیم‌گیرندگان بودجه دفاعی، رشد اقتصادی باید در اولویت قرار بگیرد. این شامل اصلاح و تقویت بخش‌های مختلف اقتصادی کشور، افزایش تولید، سرمایه‌گذاری در بخش‌های

استراتژیک و توسعه صادرات است. همچنین، باید سیاست‌های مالی و مالیاتی مناسبی برای تأمین منابع مالی در نظر گرفته شود.

با توجه به شدت تأثیر مثبت و معنادار کسری بودجه دولت بر بودجه دفاعی کشور (با عدد شدت تأثیر ۰/۶۵۶)، نتایج و تحلیل‌های زیر را می‌توان ارائه داد:

۱. وابستگی مالی بین بودجه دولت و بودجه دفاعی: این تحلیل نشان می‌دهد که کسری بودجه دولت، به طور معناداری تأثیری مثبت بر بودجه دفاعی کشور دارد. در شرایطی که بودجه دولت کمبود داشته باشد، دولت به دلایلی مانند تهدیدات امنیتی، نیازهای دفاعی و حفظ امنیت ملی، بودجه دفاعی را به‌عنوان اولویت مهمی در نظر می‌گیرد و تلاش می‌کند منابع مالی لازم را در این زمینه فراهم کند.

۲. تأثیر استراتژیک کسری بودجه دولت: ممکن است این نتیجه نشان دهد که دولت در برنامه‌ریزی بودجه خود، به‌منظور تأمین منابع مالی برای دفاع ملی، از سیاست کسری بودجه استفاده می‌کند. این به این معنا است که دولت در برخورد با کمبود منابع مالی، تمایل دارد اولویت را بر روی بودجه دفاعی قرار دهد و منابع را از بخش‌های دیگر به این بخش منتقل کند.

۳. نیازهای امنیتی و دفاعی: این تحلیل نشان می‌دهد که در شرایطی که دولت با کمبود منابع مالی روبرو است، اولویت اصلی برای تأمین منابع به‌منظور تأمین نیازهای امنیتی و دفاعی قرار می‌گیرد. این ممکن است به این معنا باشد که در صورت کاهش بودجه دولت و کسری در آن، نیازهای امنیتی و دفاعی کشور به‌عنوان یکی از اولویت‌های اصلی در برنامه‌ریزی مالی مدنظر دولت است.

همچنین نتایج نشان داد که عوامل سیاسی بر بودجه دفاعی با نقش تعاملی عوامل اقتصادی در ج.ا.ایران با توجه به سیاست‌های اتخاذی دولت مستقر در سطح خطای کمتر از ۱ درصد معنادار نمی‌باشد بنابراین این رابطه تعاملی مورد تأیید نمی‌باشد. از دیدگاه دیگر، عدم وجود رابطه تعاملی بین عوامل سیاسی و اقتصادی در تأثیر بر بودجه دفاعی می‌تواند نشان دهنده عدم وابستگی و وابستگی ضعیف بین این دو عامل در حوزه بودجه دفاعی باشد. به عبارتی، تأثیر عوامل اقتصادی مستقل از عوامل سیاسی می‌باشد. از جهتی دیگر، نتایج تحقیق نشان می‌دهد که در مدل مورد بررسی، عوامل سیاسی و اقتصادی به صورت مجزا بر بودجه دفاعی تأثیر می‌گذارند و تعاملی بین آن‌ها وجود ندارد. در این صورت، تأثیر عوامل سیاسی و اقتصادی به صورت جداگانه بر بودجه دفاعی تحلیل می‌شود و بررسی تأثیر هر کدام از این عوامل به صورت جداگانه برای تصمیم‌گیری‌های مربوط به بودجه دفاعی مورد نیاز است.

۲-۵. پیشنهادها

بر اساس نتایج پژوهش پیشنهادات زیر ارائه می‌گردد:

- اتخاذ رویکرد مسالمت آمیز در محیط امنیتی پیرامون کشور و کاهش تنش‌ها و درگیری‌های نظامی و اجتناب از به کارگیری قدرت نظامی در مدیریت بحران‌های منطقه‌ای پیرامونی.

- ژئواکونومیک کردن رقابت های منطقه‌ای به جای تهدیدات نظامی و تلاش در جهت منطقه گرایی بر اساس سازوکارهای اقتصادی و تجاری به جای مسائل امنیتی و نظامی.
- تقویت بخش خصوصی و کاهش نقش و تصدی گری دولتی و شبه دولتی در فعالیتهای اقتصادی.
- فراهم کردن زمینه های مشارکت بخش خصوصی در اقتصاد بین الملل و کاهش وابستگی صنایع به بخش دولتی.
- همکاری با سازمان ها و سیاست گذاران مرتبط با بودجه دفاعی.
- بهره گیری از ظرفیتهای اقتصادی موجود در بخش دفاع و نیروهای مسلح.
- ایجاد دیپلماسی اقتصادی - امنیتی با کشورهای همسایه و همسور.
- بهره‌گیری از نفوذ امنیتی - نظامی ج.ا.ایران در کشورهای محور مقاومت در حوزه اقتصادی.
- راهبردی اقتصادی به خارج، همچنین تدوین دیپلماسی اقتصادی کارآمد در سطح منطقه و بین الملل و ایجاد تعامل سازنده و هوشمندانه با اقتصاد جهانی به منظور جذب سرمایه و اعتبارات بین المللی در زیرساخت های اساسی و صنایع داخلی کشور.
- ایجاد فضای گفتمان سیاسی سالم (سیاستمداران باید فضایی را برای بحث و گفتگو درباره مسائل سیاسی و بودجه دفاعی ایجاد کنند. این فضا باید منعکس کننده تنوع نظرات و آراء مختلف باشد و افراد را تشویق کند تا نظرات خود را بیان کنند و به تبادل نظر بپردازند).
- شفافیت در فرآیند بودجه بندی دفاعی (ارائه اطلاعات شفاف و جامع درباره بودجه دفاعی و استفاده از مکانیزمهایی مانند حسابرسی مستقل برای اطمینان از صحت و سلامت فرآیند بودجه بندی، به افزایش اعتماد عمومی و تشویق به مشارکت در گفتگوهای سیاسی کمک خواهد کرد).
- تشویق به توسعه ساختارهای مدنی (ساختارهای مدنی، به عنوان نهادهای نمایندگی مردم، می توانند نیازها و اولویتهای ملی در حوزه دفاعی را به دولت انتقال دهند. سیاستمداران باید اقداماتی را برای تشویق و توسعه این ساختارها انجام دهند تا نظرات و نیازهای شهروندان در تصمیم گیری های بودجه دفاعی مؤثر باشند).

منابع و مأخذ

منابع فارسی

- دشتبانی، یاور و ابراهیمی، مهرداد (۱۳۹۸). شناسایی و رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر بودجه دفاعی: رویکرد اقتصاد سیاسی دفاع، فصلنامه اقتصاد و دفاع، دوره ۴، شماره ۱۱، ص ۹-۴۱.
- حسن آبادی، محمدحسن و نجار صراف، علیرضا (۱۳۸۷). مدل جامع نظام بودجه ریزی عملیاتی (چاپ سوم) تهران: انتشارات مرکز آموزش و تحقیقات صنعتی ایران.
- لطفی جلال آبادی، مصطفی؛ غلامی کرین، محمود؛ امیری، حسن و موسوی، سیدعلی (۱۳۹۵). تبیین الزامات بودجه ریزی سازمان‌های دفاعی آینده با استفاده از روش دلفی، فصلنامه آینده پژوهی دفاعی، دوره ۱، شماره ۱، ص ۸۹-۱۰۷.
- نجفی، سجاد؛ یزدان پناه، کیومرث؛ پیشگاهی فرد، زهرا و بدیعی، مرجان (۱۳۹۹). تبیین عوامل کلیدی اثرگذار بر قدرت دفاعی ج.ا.ایران در افق زمانی ۱۴۱۰، فصلنامه علمی راهبرد دفاعی، دوره ۱۸، شماره ۷۲، ص ۱-۳۸.
- محمدیان منصور، صاحبه و گل خندان، ابوالقاسم (۱۳۹۹). شناسایی عوامل اصلی تعیین‌کننده بودجه دفاعی در ایران به کمک رهیافت بی‌زی، فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی، دوره ۸، شماره ۳۲، ص ۱۶۱-۱۸۹.
- گل خندان، ابوالقاسم (۱۳۹۵). برآورد تابع تقاضای مخارج دفاعی در ایران، علوم و فنون نظامی، دوره ۱۲، شماره ۳۶، ص ۲۹-۵۵.

منابع لاتین

- Balla, A., (2000). *Factors influencing defense expenditures-a Hungarian perspective*, Monterey, California, Naval Postgraduate School.
- Daddi, P., D'Agostino, G., & Pieroni, L. (2018). *Does military spending stimulate growth? An empirical investigation in Italy*. *Def. Peace Econ*, 29(2), 440-458 .
- Desli, E., & Gkoulgkoutsika, A. (2020). *Military spending and economic growth: A panel data investigation*. *Econ. Chang. Restruct.*, 1-26.
- Dunne, P., & Perlo-Freeman, S. (2003). The demand for military spending in developing countries, *International Review of Applied Economics*, 17(1),98-120.
- Dunne, J. P., Nikoalaidou, E., & Vougas, D. (2001). Defence spending and economic growth: A causal analysis for Greece and Turkey. *Defence and Peace Economics*, 12(1), 5-26.
- Farzanegan, M. R. (2012). Military spending and economic growth: the case of Iran. *Defence and Peace Economics*, 25(3), 247-269 .
- García, J.R.; Murillo, J.; Suriñach, J.; & Vayá, E. (2018), Economic impact of

- the ministry of defence's budget: Methodological design and results for the Spanish economy. *Def. Peace Econ*, 29(1), 459–473 .
- Güloğlu, B. (2001). *Istikrar programundan istikrarsızlığa (kasım 2000 ve şubat 2001 krizleri)*. Crisis Special addition 1, Yeni Türkiye Dergisi.
  - Ismaeilnia, A., Pazoki, A., Pazoki, M. & Karimi, M. (2012). Explaining and analyzing the effects of oil shocks on government spending behavior in Iran. *Economics Quarterly*, 6 (20).23-41.
  - Mohammadian, S., & Golkhandan, A. (2015). The effect of military expenses on Iran's foreign debt. *Economics Quarterly*, 9(32). 66-89.
  - Nicholson, W. (Ed.). (1997). *Intermediate microeconomics and its applications (Seventh ed.)*. The Dryden Press.
  - Rahman, T.; & Siddiqui, D.A. (2019)., *The Effect of Military Spending on Economic Growth in the Presence of Arms Trade, A Global Analysis*. Available online: <https://ssrn.com/abstract=3401331> (accessed on 20 June 2020).
  - Sheikh, M.R.; Akhtar, M.H.; Abbas, A.; & Mushtaq, M.I. (2017). Military Spending, Inequality and Economic Growth: Evidence from Pakistan. *Econ. Soc. Rev*, 55 (3), 491–509.
  - Su, C.; Xu, Y.; Chang, H.L.; Lobont, O.-R.; & Liu, Z. (2018). Dynamic Causalities between Defense Expenditure and Economic Growth in China: Evidence from Rolling Granger Causality Test. *Def. Peace Econ*, 18(2), 1–18 .
  - Wang, Y. (2012). Determinants of Southeast Asian military spending in the post-cold war era: a dynamic panel analysis. *Defence and Peace Economics*, 24(1), 73-87.

Examining the Effect of Political Factors and their Interaction with Economic Factors and policies of the government on the Defense Budget of I.R. Iran

Mahdi Riazi¹
Asghar Saleh Esfehani²
Hamidreza Tabesh^{3*}

Abstract

The aim of the present paper is to examine the role of political factors and their interaction with economic factors on the defense budget Islamic Republic of Iran via the policies adopted by the government. This paper can be classified as mixed exploratory research and is carried out in two qualitative and quantitative stages. The statistical population of this research is comprised of managers and experts active in economic and defense fields. Accordingly, the research sample was chosen through a selective non-random sampling method, identifying 17 experts. Subsequently, we used the Available Cluster Sampling method to identify a statistical sample of 385 people and managed to collect answers to 320 questionnaires.

The results indicate that political factors have a significant (at the error level of less than 1 percent) effect on the defense budget of the Republic of Iran, through shaping the policies adopted by the government. Furthermore, the intensity of the influence of political factors on the defense budget through the policies adopted by the government is estimated at 0.333. On the hand, we find that the effect of economic factors on the defense budget through the policies adopted by the government is significant at the error level of less than 1% and estimate their intensity of its impact at 0.538. Finally, we find that the resultant effect of the interaction between political factors and economic factors on the defense budget to be not significant at the error level of less than 1%, hence the resultant effect of the interaction between these two factors on the defense budget could not be confirmed.

Keywords: Political factors, Defense budget, Economic factors, Government policies.

---

¹ Ph.D. in Production and Operations Management, Faculty of Management and Accounting, Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran. (kolahdoz93@gmail.com)

² Associate Professor, Department of Strategic Management, Faculty of Strategic Management, Supreme National Defense University, Tehran, Iran. (saleh.a110@gmail.com)

³ M.A. in Accounting, Faculty of Management and Accounting, Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran. Corresponding Author. (hamidrezatabesh123@gmail.com)